

Kalkınmanın Yatay ve Dikey Bileşenleri Üzerinden Yeniden Tanımlanması

The Redefinition of Development Through Its Vertical and Horizontal
Components

Öz

Ülkelerin refahı ekonomi bir bilim olarak ortaya çıktığından beri ekonomistlerin en temel ilgi alanlarından biri olmuştur. İnsan yaşamı karmaşıklıklaştıkça yaşamın kalitesini belirleyen unsurlar da daha girift ve sayıca çok hale gelmiştir. Bu nedenle ekonomik refahı sadece kişi başına gelir gibi temel makroekonomik göstergeler üzerinden tanımlayan ve ölçen yaklaşımlar dar ve sığ kalmaya başlamıştır. Bu bağlamda kalkınma, ekonomik büyümeyi de kapsayan ve ancak onu aşan, odağına insanı almış yeni bir çalışma alanı olarak değerlendirilmelidir.

Bir toplumu kalkınmış kılan o toplumun sahip olduğu toplam ekonomik büyüklükten öte tek tek bireylerinin refahı toplamı ve yaşam standardını belirleyen seçenek setlerinin nitelik ve niceliğinin zenginliğidir. Bu yüzden demokrasi, özgürlük ve çevre gibi konular kalkınmanın dikey bileşenleri olarak bir ülkenin refahının ölçütleri arasında yer almalıdır. Öte taraftan toplumlarda bu bileşenleri mümkün kılacak toplumun değişikliklere açıklığı, bireyin kıymetinin kaynağı, bireyin doğaya ve kendine hâkimiyeti gibi kurumsal değerler ve mekanizmaların incelenmesi ise yine kalkınmanın yatay bileşenlerinin irdelenmesi anlamına gelir.

Bu çalışmayla kalkınmanın bu iki boyuttan bileşenleri ve bu bileşenlerin birbiri ile ilişkisi araştırılarak kalkınma için modern ve evrensel bir tanım önerilecek ve kalkınmanın anlamı bu bileşenler üzerinden tartışılacaktır.

Abstract

Countries' welfare has been one of the most basic point of interest for economist's science the economy has been emerged as a science. Science human beings' life has become more complex the factors which determine the quality of that life have increased and also become more complicated. Therefore macroeconomic parameters that define and measure economic welfare only via personal income have become narrow and shallow. In that context economic development is to be approached as a field of study which contain and exceed economic growth and take human being at the centre of its focus.

What make a society developed is to be the individual's life standard and the richness of quality and quantity of the choice set. So, issues like democracy, freedom and nature need to be evaluated among a country's welfare criterion as development's vertical component. Besides, studying institutional values and mechanisms that create these components like societies' openness to change, individual's domination on themselves and nature and the source of individuals' value means studying development's horizontal components.

In this study a modern and universal description of development will be suggested, development's components and relationship between each other will be investigated and development's meaning will be discussed though these components.

Giriş

Günümüz dünyası küresel ticaret yoğunluğunun Batı'dan Asya'ya kaydığı, küresel ekonominin ağırlık noktasının ağır ama emin adımlarla yer değiştirdiği bir iklimde kalkınma sorununu sanayileşme ve/veya rakamlarda yakalanan büyüklüklerden ziyade birey kavramı ve onun refahı üzerinden tartışmaktadır. Afrika'da ve Asya'nın bazı kısımlarında her ne kadar kişi başına gelir hala

Eray Öztürk

Dr., eray.erayozturk@gmail.com,
Orcid: 0000-0002-5312-5611

Mustafa Eser Kurum

Dr., İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
eserkurum@hotmail.com,
Orcid: 0000-0002-5179-6876

Suat Oktar

Prof.Dr., Marmara Üniversitesi,
soktar@marmara.edu.tr,
Orcid: 0000-0002-6173-9090

Article Type / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Kalkınma, Kurumsal İktisat, Refah

Keywords

Development, Institutional Economics, Wealth

JEL: B50, O10, O15

Submitted: 22 / 01 / 2020

Accepted: 12 / 02 / 2020

dünyanın geri kalanından dramatik şekilde düşük seyretse de dünyanın bu bölgelerinde bireyin yaşam süresi birkaç yüz yıl öncesine göre iki katından fazla artmış, yetersiz de olsa gözle görülür bir refah artışı yaşanmıştır.

Öte yandan bazı ülkelerde yakalanan yüksek kişi başına gelirlere rağmen bu ülkelerde evrensel insan haklarının bir türlü kendine yer bulamaması tıpkı dünyanın bazı bölgelerinde süre giden yoksulluk ve sefalet gibi bir inada dönüşmüş durumdadır. Sarsılmaz bir gerçeklik gibi kendini dayatan bu nemfi koşullar, dünyanın ekonomik yoğunluğunun kutup değiştirmesi ve geçmiş birkaç yüz yıla göre dünyanın hemen her yerindeki bireyin hayat standardında gözlenen büyük ilerleme bir arada değerlendirildiğinde kalkınma kavramını hem ekonomi biliminin dışına taşımakta hem de parasal gelirle bağına hızla zayıflatmaktadır. Zira yüksek kişi başına gelir ile bireyin yaşam standardının kalitesi arasında varsayılan düz ve basit nedensellik günümüz girift dünyasını açıklamakta oldukça yetersiz kalmaktadır. Bu her iki kavramın bir diğeri otomatik şekilde doğurmadığı varsayımı ampirik gözlemlere çok daha uygundur. Dahası ekonomik büyümeyi açıklayan ekonomik olmayan unsurların diğer bütün unsurları domine ettiği gerçeği kalkınma mefhumunu sadece iktisat biliminin tekelindeki basit bir deterministik problem olmaktan çıkarıp bütün sosyal bilimlerin temel meselelerinden biri haline getirmektedir.

Kalkınmaya bizi içinden bakmaya zorlayan çok boyutlu ve geniş perspektif günümüz dünyasının bir dayatmasıdır. Avcı-toplayıcı iken peyderpey yerleşik hayata ardından da tarıma geçen insanoğlu, üretim şeklinde, metotlarında ve toplumsal organizasyonunda en az üç kere radikal değişiklikler yapmıştır. İnsanoğlu var olma amacını en basit haliyle hayatta kalmaktan, en karmaşık hal olan onurlu bir şekilde topluma karışarak hayattan keyif almaya varacak derecede zenginleştirmiştir. Bu amacın modern hali ise sosyal bilimcileri daha kapsayıcı bir kalkınma tanımı ile meseleye ekonomiyi de aşan bir çeşitlilikte yaklaşmaya zorlamaktadır. Bu maksatla zuhur eden ihtiyaç doğrultusunda bu makalede kalkınma kavramı daha geniş bir tanıma; onun yatay ve dikey bütün sosyal bilimlere içeren bileşenleri ile kavuşturulmaya çalışılacaktır. Öncelikle kalkınma kavramının tarihsel evrimi ele alınacak ve insanoğlunun serüveni bir derinlik olarak bu kavramı tanımlamada kullanılacaktır. Ardından modern kalkınmanın odak noktası birey ve insan temelleri üzerinden kalkınma hedefi belirlenecektir. Son olarak kalkınmanın bileşenleri tek tek tespit edilerek, modern ihtiyaçları karşılayan kalkınma tanımına ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Kalkınma Kavramının Evrimi

Orta çağda Avrupa, Çin, Hindistan ve Ortadoğu coğrafyalarını gezecek olan biri bu uygarlıklar arasında, kayda değer bir verimlilik farkından ya da teknik farklılıklardan söz edemezdi. Gerçekten de bugünkü kalkınmış toplumlardaki farklılaşmanın dinamiği ancak Orta çağda kök salan, Rönesans ve Reform hareketleri ile vücuda gelen aydınlanma ve sonrasında da sanayi devrimi ile şekillenmiştir. Modern anlamdaki kalkınma fikri ise ekonomik makasın çalışmaya başladığı dönemlerden çok daha sonra, artık bu makasın uçları onulmaz şekilde iyice birbirinden uzaklaşmışken ortaya çıkmıştır. Kalkınmanın öncüsü sayılabilecek ilerleme kavramı ise 18. yüzyılla birlikte bir toplumda meydana gelecek değişimin, bir kuşağın ömür aralığı içinde idrak edilebilecek hıza erişmesi ile algılarda kendine yer bulmaya başlamıştır. Yani, bu döneme kadar yaşanan değişim ve başkalaşım; çeşitli büyük felaketler dışında, ya bir bireyin yaşam süresi içinde algılayamayacağı kadar yavaş ya da hiç yoktu (Tezel, 2003: 1-11).

Sadece kalkınma kavramı değil onun öncülü olan ilerleme/gelişme kavramları da oldukça yeni kavramlardır. Esasen ilerleme ile kast edilen insanlığın daha medeni koşullara kavuşmasıdır. İşin ilginç yanı "medenî" kelimesi de çok uzun yıllardır lügatlerde yer alan bir kelime değildir. Lügatlere bu bağlamda ilk giren kelime "barbar" kelimesidir. Barbar kelimesi ilk kez Yunanlılar tarafından Yunanca konuşmayan halklara hitap etmek için kullanılmıştır. Zamanla bu kelime Yunanca konuşan Aitolialılar için de kullanılmış ve manen belirli bir sosyo-ekonomik sınıfı tasvir etmek ve yağmacı/istilacı halkları betimlemek amacıyla tercih edilmiştir. Aynı anlam seti ile bu sözcüğü Yunan kültüründen devralan Romalılar bu defa Keltler ve Germenler için bu kelimeyi kullanmışlardır. Barbar kelimesinin karşıtı olan "uygar" (İngilizce civilisation) kelimesi ise 18. yüzyılın ikinci yarısında Batılı yazarlar tarafından kentli, kente veya devlete ait, nazik, sivil

anlamıyla kullanılmaya başlamıştır. Türkçedeki “civilisation” anlamına gelen iki kelime, uygarlık ve medeniyet ise çok farklı köklerden gelmektedir. Medeniyet kelimesi 19. yüzyılın Batıya dönük aydınları tarafından Arapça Medine (şehir) kelimesinin köklerinden (m.d.n.) İngilizcedeki kelimeyi tam karşılayacak biçimde kent, kentle ilgili manasına gelecek şekilde türetilmiştir. Buna karşılık uygarlık kelimesi ise Türkçeyi Arap/Fars etkisinden kurtarmak isteyen Cumhuriyetin milliyetçi aydınları tarafından ilk “uygar” Türk devleti olarak gördükleri Uygurlara atfen türetilmiştir (Kaya, 2011: 20-22).

Toplumların daha müreffeh hale gelmesi anlamına gelen kalkınma kavramı esasen modern ekonomi öğretilerini aşan bir perspektife sahiptir. Zira ekonomik büyümeden farklı olarak kalkınma bir toplumun koşullarında meydana gelecek bütün olumlu iyileşmeleri içermektedir. Bu bağlamda, insanlığın uygarlık tarihinde göze çarpan, kalkınma eşikleri olarak tabir edilebilecek üç büyük dönemden söz edilebilir: bilişsel devrim, yerleşik hayata geçiş ve sanayi devrimi.

Bilişsel devrim bundan yaklaşık 70 bin yıl önce insanoğlunun henüz avcı-toplayıcı iken iletişim becerisinde meydana gelen radikal değişimdir. İnsanoğlu bu devrim ile tıpkı diğer canlılar gibi yaşamını peşinde koştuğu yiyeceğe göre organize ederken soyutlama yeteneği ve tasavvur becerisi geliştikçe diğer canlılarla arasını dramatik bir şekilde açacak bir yola girmiştir. Etrafında olup bitenler ve belki de en önemlisi kendi hakkında bu mefhumları bağlamından kopararak düşünmeye başlamıştır. Bu da ona etrafında gerçekleşen olayları birbirine bağlama yeteneği kazandırmıştır. Böylece mantık silsilesi içinde neden sonuç ilişkisi kurabilir, bu ilişkileri sorgulayabilir, eleştirebilir, kabul edebilir ve terk edebilir hale gelmiştir. Zira insanoğlunun yükseldiği farkındalık düzeyi ile etrafında muazzam bir bilgi ile iç içe yaşadığını idrak ettiği söylenebilir. Varlığını hissetse de bilemediği doğaya, kendine ve diğer insanlara ait bu devasa bilgiler onun merakını cezbetmiş ve onu düşünmeye sevk etmiştir. Sırf bunları anlamlandırabilmek için vakit ve enerji ayırmaya başlamıştır. Bunu yapabilmek için ise dili ve konuşmayı soyut kavramları da kapsayacak şekilde geliştirmek zorunda kalmıştır. Hayatta kalması için doğanın ve beraber yaşadığı diğer insanların ayrıntılı bilgisine muhtaç oldukça öğrenmeye, neden-sonuç ilişkisi kurmaya ve hikâyeler anlatmaya başlamıştır. İşte bu var olmayan şeyler hakkında konuşma hüneri onun çok daha büyük gruplar halinde yaşamasının önünü açacak karmaşık örgütlenmelere gidebilmesine imkân sağlamıştır. Eskiden sadece beraber avlandığı grubundaki insanlar ile dayanışma ve iletişim halindeyken, bugün hiç tanımadığı insanlar ile iş yapar, alış-veriş yapar, üretim yapar, emeğini ve yiyeceğini paylaşır hale gelmiştir. Devlet gibi kompleks ve soyut kurumlar kurup bunu başarılı bir şekilde işletir ve aynı anda tanımadığı milyonlarca insanla aynı endişe ve sevinçleri yaşar kendini aynı bütünün parçası olarak hissederek hale gelmiştir (Harari, 2014: 17-18, 30-44).

Neolitik devrim ise buna göre daha mütevazı bir başkalaşım olsa da sonuçlarının devam eden hükümleri sayesinde günümüz dünyasını anlamamızın hala en temel unsurlarındandır. Yeryüzünde birçok coğrafi bölgede birbirinden farklı zamanlarda yerleşik hayata geçilmiş ve tarımla uğraşmaya başlanmıştır. Son bulgulara göre Mezopotamya'nın bugün bilinen anlamdaki yerleşik hayata ilk geçilen yer olduğunu düşünülmektedir. Avcı-toplayıcıdan yerleşik hayata geçiş (Ziraat İnkılabı/Neolitik Devrim) ve sanayi devrimi; insanın doğal çevresine hükmetmekte kazandığı iki büyük zaferi ve insanlık tarihinin kalkınma adına en önemli sıçramalarıdır (Güran, 1999: 3). Bu inkılaplardan sanayi devrimi modern anlamda kalkınma süreçlerini başlatan temel unsur olması sebebiyle, literatürde kalkınma ile ilgili yazıların çoğunluğu bu devrim ile gerçekleşen değişikliği açıklama ve uygulama çabası içindedir.

Modern ekonomiden önce kalkınma fikri bazı görevlerin nasıl yerine getirileceğine dair bir formülden türemekte idi. Örneğin ilk çağlarda bu görevin “tanrıya hizmet etmek” olduğu söylenebilir. Buna göre dünyayı daha verimli ve zengin hale getirmek kendini tanrıya adanmış gayretli ve hamarat insanoğlunun görevidir. Kolonyal dönemde ise kalkınma kavramı daha seküler bir form olarak ve tabii kalkınma kavramını kalkınarak keşfeden avantajlı ülkelerin gözünden, temsil ettikleri medeniyetler için yeni hükümdarlık alanları yaratmak olarak kullanılmıştır. Kalkınmanın bu negatif, emperyalist algısına bir tepki (çözüm) olarak kalkınma stratejileri askeri fiil yaratmaktan daha kibar ve ama benzer sonuçlara çıkan yollarla (henüz kendi ayakları üzerinde duramayan ama

refahları bütün dünyanın refahı anlamına gelecek toplumlara kendi bulmaları ve kalkınmaları için “yardımcı” olmak gibi yapılı hale geldi (Mair, 1984: 1-4).

Tanrıya hizmet anlayışından dünya refahına hizmete kadar evrilen kalkınma fikri, kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla beraber, kalkınmamışların talep ettiği ve kalkınmışların sorumluluk üstlendiği bir yardım boyutuna büründü. Bu talebi karşılayabilmek için dünya ticareti serbestleştirildi ve uluslararası kuruluşlar fakir ülkelere yapılacak yardım organize ederek onların kalkınmalarını garanti altına alabilecek müdahalelerde bulundu. Bir başka tabir ile kalkınmanın kendisi gelişen bir sektör haline geldi (Mair, 1984: 4-5).

Bilindiği gibi Rönesans ile Avrupa’da kalkınmanın/ilerlemenin tanrıların (veya artık tek bir tanrının) lütfu olmadığı fikrini üretecek eleştirel zihniyet olgunlaşmaya başlamıştı. Toplumdaki maddi ve manevi sıkıntıların tanrının gazabı değil insanın cehalet ve önyargılarının sonucu olduğu fikrine varmak, insanoğlunu var olduğundan bu yana içine düştüğü edilgenlik tuzağından sıyrarak ona aklını kullanıp iradesini ortaya koyma olanağı sağladı. İnsanın kendisini ve doğayı idrak ederek, yorum sürecinde aklın üstünlüğü ve deneysel bilim, onun fakirlik ve hastalık gibi musibetlerin birer kader yahut ceza değil insanlar tarafından çözümlenebilecek sorunlar olduğunu kavramasının yolunu açtı (Tezel, 2003: 1-14).

Devrimsel sayılabilecek bu fikrî kalkınmayı sanayi devrimi ve onun piyasaların devrimsel değişimleri izledi. Ancak bu dönemin iktisatçıları (klasikler) tıpkı eski Mezopotamya veya Elen/Roma uygarlıkları gibi, akıl çağının onlara sunduğu fırsatları tam olarak değerlendiremediler. Her ne kadar iktisadî analiz ve tekniklerde kayda değer gelişmeler yaşandı, iktisat kanunları ile bir bilim olarak belirginleşti ise de klasiklerin temel varsayımlarından biri olan kalkınma fikrinin aynı ölçüde olgunlaşmasına engel oldu. Klasikler, Newton’ın doğa bilimlerinin paradigmasının iktisat ilmi için de geçerli olacağı kanısındaydılar. Buna göre iktisadi büyüme insan irade ve isteğinden öte doğal bir hareket ve doğanın yansıması (ya da büyümemeye yansıyamaması) idi. İktisadi süreçleri açıklamada her ne kadar aklın üstünlüğüne müracaat etseler de iktisadi büyümeyi iradi eylemlerin bir kastı olarak görmüyorlardı (Tezel, 2003: 14-15). Adam Smith’in iktisadi büyüme anlayışında, erdemli bir varlık olan insan özgür bırakılırsa özü (doğa) piyasaya yansıtılacak, piyasa özgür bırakılırsa kendi çıkarı peşinde koşan insanın kararları piyasayı (görünmez bir el gibi) düzenleyecek ve sonunda toplumun refahı artacaktır (Barry, 1988: 27-28).

Öte yandan dönemin baskın iktisatçılarının genelde ilk kalkınan ülke olan İngiltere’den çıkmış olması, bir geri kalmışlık ve birini yakalama olan kalkınma sorununun bu iktisatçıların gündeminde ilk sırada olmamasının açıklayıcısıdır. Kalkınmaya ilişkin esas merak, haliyle, İngiltere’nin ekonomik ihtişamından etkilenen ve esinlenen iktisatçıların Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Rusya, Japonya gibi ülkelerde kalkınmaya iradi ve bilinçli olarak yaklaşması ile gündeme geldi (Tezel, 2003: 15).

Klasik iktisatta iktisadi büyümenin her ne kadar insanın aktif rol aldığı bir süreç olarak algılanmasa da bir fikir olarak mevcut olduğu görülmektedir. Bu dönemin iktisatçıları için toplumların refahının nasıl artacağı incelemeye layık bir mesele idi. Ancak onların bu dinamik büyüme ve bölüşüm sorunsalının yerini 1870’lerden sonra marjinalistlerin (neo-klasiklerin) statik genel denge anlayışı almıştır. Marjinalistlerin optimizasyon yaklaşımı ile tüketicilerin tatmini, üreticilerin de üretim faktörleri veri iken kıt kaynaklarla nasıl en verimli üretimin yapılacağı iktisadi sorunun odağına yerleşmiştir. Veri kabul edilen, kaynakların nitelik ve niceliğindeki artışlar ve tüketicilerin ihtiyaçlarındaki dinamik zenginleşmeler analizin dışında kalmıştır (Tezel, 2003: 16-18).

İktisadi büyümenin tekrar gündeme gelmesi ise Schumpeter ile mümkün olmuştur. Hatta bu ünlü iktisatçı ile iktisadi büyümenin salt kişi başına gelirdeki bir artış olmadığı fikri de filizlenmeye başlamıştır. Schumpeter, iktisadi gelişmenin, yeni ürün ve üretim tarzları, dağıtım yöntemleri, yeni kurumlar ve yeni örgütlenme modelleri gibi rakamsal büyümeyi aşan yapısal ve kültürel değişme boyutu olduğunu vurgulamıştır (Tezel, 2003: 18-19).

Özellikle 1929 Büyük Buhranından sonra büyüme/kalkınma ayrımı başka bir tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir. Kalkınma yaşam standartlarının iyileştirilmesi için girişilen bir çaba mıydı? Ancak yakın tarih bu çabanın enflasyonist bir genişleme ve ardından büyük bir çöküşü tetiklediğini göstermiştir. Bir başka soru ise şudur; kalkınma hâlihazırdaki üretim kapasitesinin en

verimli şekilde kullanılarak iktisadi bir güven içinde yaşamak mıydı? Klasiklerin genel dengede tam istihdamın yakalanacağı anlayışı ekonomiyi riskli bir yaşam standardı yükseltme gayretinden uzak sırım büyümede, kârlılık ve istikrar içinde tutmakta ısrar ediyordu. Bu görüş, Keynes'in dengenin tam istihdamın altında bir noktada da gerçekleşebileceği fikri ile karamsarlığa kapılmıştır. Ancak Keynes yine de iktisadi sorunların 100 yıl içinde çözüleceği ve insanın aklını ve zamanın nasıl iyi bir yaşama ayıracağını öngörecektir romantik bir iyimserliğe de sahipti (Tezel, 2003: 19-21).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ise kalkınma iktisadi ekonomi biliminin bir alt dalı olarak kendine yer bulmaya başlamıştır. Savaş sonrasında, ideolojik olarak ikiye bölünen dünyada kapitalizmi yaymak isteyenler kalkınmayı, geri kalmış ülkeleri mümkün olduğunda çabuk bir şekilde kapitalist sisteme dâhil etme çabası olarak yorumlamıştır. Bu manada kalkınma az gelişmiş ülkelerin sanayilerinin gelişmesi, piyasalarının liberalleşmesi ve kapitalizmin bu ülkelerde kurumsallaşması gibi ekonomik amaçlara odaklanmıştır. Bu dönem tam da, az gelişmiş ülkelere kalkınma planı adında derde deva reçetelerin sunulduğu, Marshall yardımlarının kapısını kapitalizme açana aktığı, yani ideolojik emperyalizm ile ekonomik ve kültürel emperyalizmin harmanlanıp birbirine maskelendirilerek ülkelere dayatıldığı dönemdir (Gönel, 2010: 8).

2. İnsan Odaklı Kalkınma

Batının değişen koşullarına göre her seferinde yeniden tanımlanan kalkınma kavramının tek kusuru yanlı olması değil; aynı zamanda eksik olmasıdır. Çünkü bu anlatılanlar yanlılıktan arındığında dahi kalkınmaya dair yeterli içeriği sunmamaktadır. Örneğin geri kalmışların gözüyle bakılsa ve onların çıkarı için verimliliğin arttırıldığı fakirliğin azaldığı politikalar izlense dahi bu çaba kalkınmayı gerçekleştirilmeye yetmemektedir. Zira bir antropoloğun gözüyle, bütün bunlar bir ekonomistin sonuçları olacaktır. Oysa kalkınma gelir ile değil insan ile alakalıdır (Mair 1984: 5-6). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın insan odaklı yaptığı kalkınma tanımı bu bağlamda anlamlıdır: insani kalkınma bireyin seçeneklerinin arttırılması ile ilgilidir-ekonomilerin zenginliği yerine bireylerin yaşamlarının zenginliğine odaklanmıştır (UNDP, 2016: 1).

Toplumları Batı/Doğu yahut zengin fakir diye ayırmak bir kalkınma öyküsünü bir diğerine çare diye dayatmaktan başka bir sonuç vermeyecektir. Üstelik kalkınma çalışırken odaklanılması gereken kalkınmanın olası göstergelerinden biri olan kişi başına gelir değil, kalkınmanın öznesinde bulunan insan olmalıdır.

Birleşmiş Milletler bu mantıkla insani gelişme kavramını merkezine oturtmuş ve insani gelişim endeksi ile bireylerin yaşam standardını gözlemeye başlamıştır: insanlar ulusların esas zenginliğidir (UNDP, 2016: 1). Her yıl yayınlanan İnsani Gelişim Endeksi kalkınmanın değerlendirilmesinde en yüksek kriterin, ekonomik büyüme değil insan ve onun kapasitesi olduğunu vurgulamaktadır (UNDP, 2016a: 1)

Kalkınma daha geniş bir perspektiften örneğin bir antropoloğun gözünden bakıldığında; onu planlayanlardan değil, en alttan yani hedef kitleden (faydalanıcılar) başlayarak tanımlanmalıdır. Kalkınmanın hedefi olarak gördüğü "insanların hayatının nasıl değiştiği" asıl sorunsaldır. Daha da önemlisi kalkınma reçetesi olarak sunulan ve genelde ekonomide düz mantıkla doğrulanmış çözümlerin gerçekten de insanların hayatlarında olumlu yönde bir değişim yaratıp yaratmayacağıdır. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerde, insanlar Avrupa ve Amerika için ideal görünen kır evlerine göçe zorlandığında, hatta ailelere bedava arazi ve modern tarım imkânları verildiğinde, istenilen sonuca ulaşılmadığı görülmüştür. Umulan ailedeki erkeklerin daha çok çalışıp ailenin daha çok gelir elde etmesi iken, gerçekte gözlemlenen kadının daha çok çalışıp erkeğin daha çok gelir elde etmesi olmuştur. Zira eskiden toplu halde yaşayan insanlar imece usulü ile birçok işi hallederek komşuluk ilişkileri ile hem sosyalleşmekte hem de yaşamlarını beraber idame ettirmekte idiler. Ancak kır evlerinde yalnız başlarına izole bir hayata itildiklerinde, bu yeni hayat daha modern ve verimli de olsa, üretim ve tüketim alışkanlıklarının negatif yönde değiştiği gözlemlenmiştir (Mair, 1984: 10-14).

Ekonomistlerin klasik anlamda kastettikleri kalkınma (yani büyüme) her derde otomatik deva olmayabilir. Örneğin ormanda yaşayan göçebe toplumlar için "kalkınma" adına yapılacak yeni yollar, kendi alanlarına başka yerlilerin gelip kaynaklarını paylaşmaları anlamına gelmektedir.

Örneğin Tanzanya Hadza’da göçebe halk yerleşik olmaya zorlandığında, her ne kadar eski gezgin ve yorucu hayatlarından kurtulmak ilk başta onlara konforlu gelse de bu toplumda toplu halde yerleşik yaşamın gereği olan temizlik alışkanlığı gelişkin olmadığından bir süre sonra hastalıklar ciddi bir sorun haline gelmiştir (Mair, 1984: 15-21). Gelir değil insan odaklı bakış açısına göre kalkınma, eskinin yerini yeninin almasından biraz daha karmaşık bir süreçtir. Örneğin Afrika’da ilkel yöntemlerle elle tarım yapan bir çiftçiye traktör vermek, modernleşmeye hizmet etse de, kalkınmaya hizmet etmeyebilir. Zira traktör kullanmak için bilgi ve beceri gerekmektedir. Dahası traktörle sürülecek tarlanın büyük taşlardan arındırılması, öte yandan traktörün ve bu yeni üretim tarzının gerektirdiği diğer yeni ürün ve araçlar gibi modern sorunlar gündeme gelecektir. Oysa bu çiftçiye öküz ile tarla sürmeyi öğretmek daha işlevsel ve gerçekten de çiftçinin hayatını ona yeni külfetler yüklemeyen kolaylaştıran bir çözüm olabilir (Mair, 1984: 6-10).

Buradan hareketle kalkınmayı modernleşmeye ya da her türlü teknolojik değişime indirgemek doğru bir yaklaşım değildir. Keza kalkınmayı; tarihi düz bir çizgi ve toplumu da (ekonometrik modellerde kafa karıştırmamasın diye basitleştirici bir varsayım) birbirinin aynısı olan insanlardan oluşan mekanik bir bütünlük gibi algılayan her türlü ilerlemeci yaklaşıma indirgemek de onu idrak edememekle eşittir.

Buradan da açıkça anlaşılabilir ki kalkınma sorununun odağında insan ve onun yaşam kalitesi olmalıdır. Dolayısıyla bir sosyal bilim olan ekonominin toplumla ve insanla bağlantısını rakamlar üzerinden kurmak o rakamların eksikliğinden öte bir sorundur. Kendi hazzı peşinde koşarak rasyonel kararlar alan ve refahını maksimize etmeye çalışan bireyin faydasını, bir ekonomide bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin o ülkedeki kişi sayısına bölerek bulmaya çalışmak nafiledir. Zira bireyin faydası, ekonomik (net) karşılığı olmayan güvenlik, sağlık, eğitim gibi unsurlardan açık bir şekilde etkilenmektedir. İşte bu nedenle kalkınma, esas olarak bireyin faydasına odaklanan, ölçek olarak da kendine bireyin hayat standardını almış ekonomik bir sorunsaldır. Dolayısıyla kalkınma, üretimde görülmeyip tüketimde yer alan kalemleri ve bireyin hayat kalitesini arttıracak ekonomik, siyasi ve sosyolojik diğer unsurları da içermelidir. Kalkınma eğer UNDP’nin tanımladığı gibi bireylerin seçeneklerinin arttırılması ise bu seçenekler markette satın alınacak mal çeşitliliği ve sayısı kadar bireyin yaşam standardını doğrudan ilgilendiren ekonomik olmayan seçeneklerdeki zenginliği de kapsamalıdır.

“Kalkınma nedir?” sorusuna iktisadi parametrelerle verilen en somut cevaplarda ise; kalkınmanın yoksulluk, istihdam ve eşitlik olgularının aynı anda zayıfladığı ekonomik süreç olarak tanımlandığı görülmektedir (Seers, 1969: 5). Bu açıdan kalkınma en dar anlamıyla insanoğlunun zaman içinde iyileşen yaşam koşulları ve bu iyileşmeye yönelik çabasını anlatır. İnsanoğlunun bu iyileşmesi şüphesiz ki onun daha iyi/mutlu bir yaşama olan gereksinimini tatmin etmek içindir (Gönel, 2010: 5). Bu tatmin süreci bir ekonomide nicelik ve nitelik artışlarını işaret etmektedir. Bu artışların temelinde ise sosyal, kültürel, politik ve ekonomik anlamda yaşanan değişimler vardır (Berber, 2006: 8). Bu değişimler arasında üretim yapısının daha yüksek katma değerli ürünler üretecek şekilde dönüştürülmesi ve toplumdaki gelir bölüşümünün daha adil yapılması gibi iktisadi unsurların yanında bireylerin daha çok özgürlüğe sahip olmaları gibi iktisadi olmayan unsurlar da mevcuttur (Kaynak, 2011: 77).

Bir iktisatçı gözünden kalkınmışlığın sembollerinden olan altyapı ya da yerleşik hayata geçmek (daha iptidai seviyedeki kalkınmalar için) aslında normal ve iyi denilen yargılara toplumları oldurmaya çalışmaktan başka bir zorlama değildir. Bu yargılar sübjektif ve normatiftir. Kalkınma tanımını yapan kişinin içinde bulunduğu kültür ve şartları değerlendirmeden tartışılabilir bir kavram değildir. Peki, bu değer yargıları nereden gelmektedir? Seers (1969: 2-3) bu yargıların siyasi yahut tarihi etkilere maruz olduğunu yazmıştır. Buna göre kalkınma bir hükümet tarafından yönlendirilen bir politika tercihi veya ekonomistlerin tarihe bakarak kalkınmakta olan ülkelere kalkınmış ülkelerin izlerini takip etmeleri yönündeki öğüdü olarak nitelendirilebilir. Bir üçüncü ihtimal ise kişinin kendi kalkınma tanımını yapmasıdır. Ancak her üç koşulda da evrensel bir amaca yönelik kalkınma tanımı yapmak güçtür.

Tam da bu yüzden pozitif bilim yapmak isteyen objektif iktisatçılar evrensel değerlere büyük önem vermektedirler: kişi başına gelir veya gayri safi yurt içi hâsıla gibi. Zira bu parametreler,

izlenmesi kolay, karşılaştırması mümkün ve kültürel ya da kişisel hiçbir değer yargısı içermeyen pür matematiksel göstergelerdir. Gerçekten de ekonomik kalkınma kavramı ile çoğu zaman kastedilen ekonomik büyümedir. Ancak kalkınma insanı odağa aldığı sürece, büyüme kavramını da kapsayan ve ondan daha fazlasını da içeren bir kavramdır.

3. Büyüme Kavramının Yetersizliği

Bir ulusun bir yıllık bir dönem içerisinde ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa fiyatının toplamına Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla dendiği düşünülürse ekonomik büyüme esas olarak bu hâsılda bir önceki seneye göre gözlenen artış demektir (Ünsal, 2001: 10-11). Ancak bu kavram, söz konusu artışın kim tarafından nasıl gerçekleştirildiği, kimler arasında bölüştüğü ve gelecek sene de devam edip etmeyeceği gibi bilgilerden yoksundur. Bu artışın bireylerin hayatını ne yönde ve ne ölçüde değiştirdiği ise büyüme rakamlarının açıklayabileceği bir bilgi değildir. İşte bu beceriye sahip ve rakamsal artıştan öte anlamlar barındıran kavram ekonomik kalkınma kavramıdır. Bir başka ifade ile ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma için gerekli ama yeterli olmayan bir kavramdır. Örneğin bir çocuğun gelişimini ele alırsak, büyüme çocuğun boy ve kilosunun artması iken kalkınma, çocuğun fiziksel koordinasyon, öğrenme becerisi gibi yeteneklerinin gelişmesidir. Bu bağlamda ekonomik kalkınma rakamsal büyümeye ek olarak; bir ekonominin en alt gelir grubundaki bireylerin hayat standardının iyileşmesi, tarım sektörünün ekonomideki payının azalmasının hizmet ve sanayi sektöründeki artışla telafi edilmesi, kayda değer teknolojik gelişmelerin ekonomi içinden kaynaklanması gibi becerilerinin gelişmesi ve yapısal değişim olarak tanımlanabilir (Nafziger, 2012: 14).

Büyüme rakamlarının kalkınmayı karşılamadaki kifayetsizliği özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha da belirginleşir. Zira bu ülkelerde para ekonomisi yerine geçimlik sektörlerin hâkim olduğu görülmektedir. Üretimin önemli bir kısmı aile içinde kendi ihtiyacını karşılamak için yapıldığından, GSYH'ye dâhil edilmemektedir. Bu kendi tüketimi için üretim her ne kadar ülkenin toplam üretimi içinde yer almasa da ve dolayısıyla büyüme rakamlarının içerisinde dahil edilmese de hane halkının tüketimi içinde yer alır. Çünkü hane halkının hayat standardını arttırıcı bir unsurdur (Nafziger, 2012: 26). Ev kadınlarının yaptıkları ev işleri, aile çiftliklerinde ailelerin kendi tüketimi için ürettiği yiyecekler ülkenin toplam üretimi/ tüketimi içinde görünmediği halde üretilip tüketilmekte ve bir refah yaratmaktadırlar (Kindleberger, 1965: 8).

Gerçek hayatta kayıt dışı ekonomik faaliyetler, geçimlik ekonomi ve ücretsiz ev işçiliği gibi kimi üretim ve tüketim unsurlarının parasal bir karşılığı olmadığı için bunlar hiçbir gelir hesabına katılmaz. Yani kişi başına gelir içerisinde kendine yer bulmaz. Ancak açıktır ki bunlar bireyin refahının kesin birer parçasıdır. Örneğin bir ülkede artan suç oranları toplumsal maliyet yaratan bir olgudur. Keza yoğun trafikte geçen zaman, meslek kazaları ve hastalıkları gibi unsurlar hem üretimde aksamalara hem de diğer toplumsal maliyetlere neden olurlar. Ayrıca üretim sürecinde insan eliyle çevreye verilen zarar da refahın (kalkınmanın) azaltıcı bir değişkenidir. Örneğin Endonezya için yapılan bir çalışmada 1971-1984 yılları arasındaki ortalama büyüme oranı resmi verilerde 7,1 iken, çevresel aşınma dikkate alındığında bu değer 4'e düştüğü görülmektedir. Suçla mücadele için artan güvenlik harcamaları ve çevre kirliliğini azaltmak için yapılan harcamalar ise tam tersi yurtiçi hasılayı arttırıcı kalemler olarak gelir hesabına dâhil edilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde 1989 yılında Alaska açıklarında yaşanan kazada denize milyonlarca ton ham petrol dökülmüştür ancak bu petrolün çevreye verdiği zarar yani toplumsal maliyet Amerikan yurtiçi hasılasına negatif olarak yansıtacağı yerde, denizden bu petrolü temizleme faaliyeti bir üretimmiş gibi gelir hesabına dâhil edilmiş ve hasılayı arttırmıştır. Tam bir refah ölçümü için gerçek hayatta toplumların sırtına yüklenen bütün maliyetlerin dikkate alınması gerekmektedir (Gönel, 2010: 19-20).

Refahın gerçek değerinin anlaşılabilmesi ve ülkelerin refahlarının kıyaslanabilmesi için kişi başına gelir ya da büyüme değil ülkelerin kalkınma değerleri ölçülmelidir.

Geleneksel kalkınma iktisadının en mühim hatası kalkınmayı piyasaya sunulan mal ve hizmetlerin arzında arayıp bu malları sonunda kimin aldığıyla pek ilgilenmemesidir. Sadece piyasada mal olması değil, kişinin belli bir gelire sahip olması da kalkınma için yeterli değildir. Zira

harcanabilir geliri artan bir köy halkının çocuklarını okutacağı bir okulu ya da gidebilecekleri bir sağlık kuruluşu yok ise ceplerindeki paranın artışı onları kalkınmış yapmamaktadır (Sen, 1983: 756).

Temelde kalkınma endişesi/arzusu, iktisadi bir bilime eviren Adam Smith'in ünlü kitabının başlığında bile kendine yer bulmuştur: Milletlerin Zenginliği. Her türlü zenginliğin altın ve gümüş stokuyla ölçüldüğü Merkantilizme bir tepki olarak Smith zenginliğin, sınırları kapatıp altın ve gümüş biriktirmekten daha fazlası, işbölümü ve uzmanlaşmaya giderek en verimli şekilde üretmek olduğunu ortaya koymuştur (Barber, 1967: 27). Her bireyin kendi çıkarı peşinde koştuğu serbest rekabet ile terbiye edilmiş bir piyasada her ekonomik ajanın kendi faydasını maksimize etmesinin toplumun faydasını maksimize edeceği fikri zenginliğin kararını bireye bırakarak sadece rehberlik görevi üstlenmektedir. Buna karşılık Marks bu serbestlikle ulaşılan zenginliğin üretim faktörlerinden emeğin sömürüsü ile gerçekleştiğini ortaya koymuş ve bu bağlamda her türlü özel mülkiyetin ortadan kaldırılarak kişilerin başkasının sömürüsü üzerinden servet biriktirmesinin önüne geçilmesi gerektiğini savunmuştur (Dang ve Pheng, 2015: 11).

4. Kalkınmanın Dikey ve Yatay Bileşenleri

İktisatçılar kalkınmaya kişi başına düşen gelirdeki artış olarak bakma eğilimindedir. Ne var ki kişi başına düşen gelirdeki artış bir toplumun refahının topyekûn arttığı anlamına gelmek zorunda değildir. Çünkü bu rakamlar, tek tek bireylerin refahı toplamını değil toplam ekonomik büyüklüğün nüfusa bölünmesiyle bulunan ortalama değerleri gösterirler. Ayrıca bu rakamlar, kişi başına gelirdeki artış anlamına gelen büyümenin nerden kaynaklandığı, kimler arasında bölüştüğü ya da bir sonraki yıl tekrarlanıp tekrarlanamayacağı bilgilerine de haiz değildirler.

Bireylerin refahını ölçmek için ekonomik büyüme gerekli ancak yeterli bir mefhum değildir. Bir toplumdaki değişimin iktisaden müspet sayılabilmesi için değişen şeyin ortalama gelirden ziyade ekonominin teknolojik olarak ilerlemesi, alt gelir guruplarının yaşam standardının iyileşmesi ve yapısal değişimlerin gerçekleştirilmesi gibi unsurları içermesi gerekmektedir (Nafziger, 2012: 14). Dolayısıyla kalkınmaya bireylerin tek tek refah toplamındaki artış gözünden bakmak ve odağına insanı yerleştiren bir analiz geliştirmek gerekmektedir. Gelirden bağımsız olarak insanların hayatlarının nasıl değiştiği kalkınmanın ana sorunsalıdır (Mair, 1984: 10-14). Bu bağlamda kişinin belirli bir gelire sahip olması onu zengin yapmaz. Eğer bireylerin çocuğunu gönderebileceği iyi köy okulları, faydalanabileceği iyi bir sağlık hizmeti gibi imkânları yoksa ülkenin ortalama gelirinin artması o toplumu müreffeh de yapmamaktadır (Sen, 1983: 756).

Kalkınmaya toplam gelir ya da kişi başına gelir olarak değil de bireylerin tek tek refahı toplamı olarak bakıldığında ekonomik gelir dışında bu refahı etkileyen unsurlar gündeme gelmektedir. Bu bağlamda bireyin cebindeki para kadar kişinin toplum yaşamına onurlu bir şekilde katılması, kendini özgürce ifade edebilmesi gibi birçok unsur kalkınmanın yeni boyutları olarak değerlendirilebilir. Kalkınmanın bu yeni boyutlarını en güzel ifade eden kavram kendini gerçekleştirmedir.

Hümanistlik psikologlar insanı yöneten en temel güdünün "kendini gerçekleştirme güdüsü" olduğunu düşünürler. İnsanın temel dürtüsü ve eylemlerinin temel motivasyonu da onun fizyolojik ihtiyaçlarını doymaktan ibaret değildir. İnsanın insan olmakla ilgili üst düzey kimi ihtiyaçları onu güdüler ve eylemlerine yön verir. Bu ihtiyaçlar saygı görmek, bilgi edinmek, güzellikten zevk almak, gelişmek ve sosyalleşmek gibi ihtiyaçlardır. Buna göre psikolojinin sağlıklı diye tasvir ettiği insan "benliğini otorite içinde eriten ya da topluma pasif uyum gösteren insandan farklı olarak; kendi duygu ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden, sahip olduğu gizli güçleri gerçekleştirmeye çalışan, bunu yaparken de toplumla ciddi çatışma haline düşmeyen insan" dır. Hümanistlik psikologlara göre birey hem bağımsız olmanın hem de toplumun onurlu bir ferdi olmanın hazzı ile tatmin olur (Kuzgun,1972: 170).

İktisat literatüründe bireyin haz duyması ya da tatmin olması onun faydasını tanımlar ve iktisat bilimine göre insan faydasını maksimize etmeye çalışır. Bu sebeple kendini gerçekleştiremeyen bir birey faydasını maksimize edemez. Çünkü potansiyelinin altında fayda elde etmektedir. Öte taraftan bireyin kendini gerçekleştirebileceği her mecra kalkınmanın da inşa sürecini

hazırlamaktadır. Bu bağlamda toplumsal hayatın iklimini belirleyen çeşitli konular bireyin refahını etkileyerek toplumsal kalkınmanın ne ölçüde gerçekleşeceğini de belirlemiştir.

Toplum iki boyutlu bir yapı ise bu yapıyı dikine kesen konular toplumun kalkınma seviyesi ölçülürken bakılması gereken önemli kriterlerdendir. Bir başka ifadeyle kalkınmanın dikey bileşenleri bireyin fayda denkleminin ekonomik gelir dışındaki unsurlarıdır. Yani kalkınmanın dikey bileşenleri bireyin kendini gerçekleştirme için ihtiyaç duyduğu enstrümanlardır.

Buna mukabil kalkınmanın yatay bileşenleri ise toplumdaki kalkınmaya ilişkin konu başlıklarından ziyade bu konuları şekillendiren toplumsal değer setidir. Toplum iki boyutlu olarak düşünüldüğünde neyin iyi neyin kötü olduğuna dair toplumsal yargılardan oluşan bu değer seti, dikey bileşenleri açıklama kapasitesine sahiptir. Bu sebeple bir yatay bileşen birçok dikey bileşeni belirlemektedir.

Toplumdaki yazılı ve yazılı olmayan kurallar bütününe kurum olarak tanımlayan ve bu kurumları da ekonomik gelişmenin en temel açıklayıcısı haline getiren kurumsal iktisat mantığıyla bakıldığında ise yatay bileşenler toplumdaki belli başlı kurumlardır.

4.1. Kalkınmanın Dikey Bileşenleri

Toplumun kalkınmışlığı konu konu ele alınabilir. Bu da kalkınmayı oluşturan konu başlıklarını tek tek ele almak anlamına gelmektedir. Bu konu başlıklarını sanki dikey olarak toplumu kesiyor gibi düşünürsek, hepsi bir araya geldiğinde bu başlıklar büyük resimde toplumun kendisini oluşturmaktadır. Bu konu başlıklarından şüphesiz ki ilk akla gelen ve literatürde en büyük yeri kaplayan gelirdir. Ekonomik büyüme bu gelirin nasıl arttırılacağına dair iktisat biliminin başat inceleme alanlarından biridir. Ancak kurumsal iktisat gibi modern ekonomi öğretileri büyümenin de açıklayıcısı olan kimi ekonomi dışı etkenlere ağırlık vererek kalkınmanın bu unsurunu dikey bir bileşenden çok dikey ve yatay bileşenlerin sonucunda ortaya çıkan net durum olarak alma eğilimindedirler. Bu sebeple aşağıda kalkınmanın büyüme dışındaki dikey bileşenlerinden bazıları açıklanmaktadır.

Eşitlik: Bireyin toplumdaki diğer bireylerle eşit imkânlarla sahip olması ona potansiyelini yakalama fırsatı sunar. İyi bir eğitime erişim bireyin ilerde iş piyasasında elde edeceği kazancı belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Bundan başka eğitimin kalitesi bireyin kendini ifade yeteneğini geliştirir ve toplum içindeki saygınlığını arttırır. Böylece kendini gerçekleştirme katkısında bulunur. Benzer şekilde sağlık, güvenlik ve hukuk gibi hizmetlere eşit erişim imkânı da kişinin yaşam standardını yükseltecektir.

Gelir Adaleti: Kalkınmanın zenginliğe iradi bir müdahale olduğu fikrinden hareketle bu müdahale pekâlâ zenginliğin nasıl bölüşüleceğini de etkilemektedir. O bakımdan iktisat politikaları daha adil bir bölüşüm ya da artan milli gelire rağmen daha adaletsiz bir bölüşümü gündeme getirebilir. Bu açıdan kalkınmanın tanımı hayati önemdedir: kalkınma eğer toplumdaki her bireyin yaşam standardının yükseltilmesi ise, toplumdaki her bireyin tek tek refahının toplamı, toplam gelir veya kişi başına düşen gelirden daha doğru bir kalkınma ölçer.

Literatürde kalkınma-gelir eşitsizliği ilişkisi daha çok hangisi diğerinin nedenidir şeklinde incelenmiştir. Oysaki gelirin eşit dağılmasının kalkınma, adaletsiz dağılmasının ise geri kalmışlık anlamına geleceği bir boyut eklendiğinde; gelir eşitsizliği kalkınmanın bileşenlerinden biri haline gelir. Yani gelirin daha adil dağılması en az gelir artışı kadar kalkınmanın temel bir göstergesidir.

Seers'in (1969) da belirttiği gibi bir ekonomide gerçekleşen büyümenin kalkınma ya da refah getiren bir büyüme olup olmadığının da en önemli ölçütlerinden biri gelirin toplumda nasıl dağıldığıdır. Ekonomik büyüme ancak gelirin daha az tekelleşmesinin önüne geçilirse yoksulluğu azaltıcı bir etki yaratabilir. Bu bağlamda gelir eşitliği kalkınmanın bir unsurudur (Seers, 1969: 4-5). Gerçekten de bir toplumda örneğin tek bir bireyin geliri ülkenin toplam geliri kadar artsa ve diğer bireylerin geliri aynı kalsa, o ülkenin milli geliri ve kişi başına düşen milli geliri artmaktadır. Ancak ne var ki bu durum ülkenin kalkındığı anlamına kesinlikle gelmemektedir.

Çevre: Üretimin, üreticisine yüklediği sabit ve değişken maliyetler dışında bütün topluma yüklediği diğer maliyetler de bulunmaktadır. Bir ekonomik ajanın bir başka ekonomik ajana yüklediği ve karşılığını ödemediği maliyete negatif dışsallık denir (Ünsal, 2001a: 527). Üretim sürecinde ortaya çıkan doğaya zararlı atıklar çevreyi kirleterek gelecek nesillerin refahından şimdiki

zamana transfer yapar. İnsan her ne kadar kendi ekosisteminde bilinçli ve farkındalığa sahip tek canlı olarak doğaya hükmediyor olsa da bu onun her zaman rasyonel düşündüğü anlamına gelmemektedir. Özellikle ivedi şekilde büyüme hevesi içindeki toplumlar şimdiki zamanı gelecek zamana tercih etme eğilimindedir. Dolayısıyla kalkınmanın çevre boyutu aslında bir yerde zaman boyutudur. Ve elbette ki kalkınma çabaları çevreyi yok etmeden sürdürülmelidir (Kaynak, 2011: 80). Doğa ve kalkınma ilişkisinden sürdürülebilir kalkınma fikri ortaya çıkmıştır. Buna göre doğayı tahrip ederek büyüme uzun vadede büyümenin kendisini de tehdit edecektir (Dang ve Pheng, 2015: 11-15).

Özgürlük: Acemoğlu ve Robinson (2014) bir devletin kalkınabilmek için merkezi bir otoriteye sahip olmasını, ancak bu otoritenin sömürücü değil kapsayıcı siyasal kurumlarca yönetilmesi gerektiğini söylemektedir. Bir başka ifadeyle devletin sınırı insana öz saygısı ve öz kıymetini kaybetmeyeceği bir özerklik alanı bırakmaktır ki kalkınmanın olmazsa olmaz unsurlarından biri böylece özgürlüktür (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 79-82).

Meier (2004)'e göre ise kalkınma, insanların banka hesaplarının değil seçenekler setinin zenginleşmesidir (Meier, 2004: 6). Gerçekten de bireyin kendini ifade edip sosyal hayata katılabilmesi onun ne kadar özgür olduğu ile ilgilidir. Goulet (1971) ise kalkınma kavramını tanımlarken üç bileşenden birinin özgürlük olduğunu ifade etmiştir (aktaran Kaynak, 2011: 80).

Kalkınma süreci insanların ne yapabildikleri ve ne yapamadıkları ile ilgilidir. Şöyle ki uzun yaşam, iyi beslenme, yeterli eğitim, sağlık imkânlarına ulaşım gibi seçeneklere sahip olup olmadıklarıdır. Yani Marks'ın (Marx ve Engels, 1876) değimiyle kalkınma; kader ve şansın kontrol ettiği insanoğlu değil insanoğlunun kontrol ettiği kader ve şanstır. Bu bağlamda Sen (1983) kalkınmayı artan kişi başına gelir gibi değişkenlerle değil de insanların yetkileri (entitlement) ve bu yetkilerinin yarattığı kapasiteleri (capability) ile alakalı bir süreç olarak tanımlamıştır (Sen, 1983: 754).

Yetki, bir bireyin toplumdaki haklarını ve imkânlarını kullanarak hâkim olduğu/yönettiği alternatif emtialar setidir. Kişinin gelir elde etme becerisi ve değişim imkânları kişinin yetkisini hem belirler hem kısıtlar. Kişi bu yetkilerine dayanarak kapasiteye sahip olur ki işte bu kapasiteyi genişletmek kalkınmanın ta kendisidir. Bu bağlamda kişinin sattığı (genelde emeğini satar) ve aldığı mal ve hizmetler onun yetki alanını tanımlarken, kapasite kişinin ne yapıp ne yapamayacağıdır. Yani kişinin emeğini satarken sahip olduğu alternatif iş ve gelirler ile gelirini harcarken sahip olduğu alternatifler onun yetkisini belirlemektedir. Buna karşılık kapasite ise kişinin bu yetkilerini kendi lehine kullanabilme yeteneğidir. Bu şekilde iyi bir yaşam standardı yahut özgürlükten kasıt kişinin kapasitesidir. Örneğin Bangladeş'te 1975 yılında yaşanan kıtlık (o yıl yiyecek imkânları açısından oldukça iyi bir yıl olsa da) yiyeceklerin pazara ulaşamaması veya insanların bunları alamaması sonucu oluşmuştur. Bir başka deyişle bu durum bir arz sorunu değil yetki ve insanların bu yetkileri kullanıp kapasitelerini gerçekleştirilememesi sorunu (Sen, 1983: 754-755).

Burada söz edilen özgürlük hem kişinin kendi emeğine hem de emeğini kullanarak elde ettiği gelire mal ve hizmet satın alma özgürlüğüne sahip olması olarak yorumlanabilir. Bunun dışında ifade ve düşünce özgürlüğü, demokratik hakların kalitesi ve kullanımı gibi özgürlükler (ve haklar) ise bireyin yaşam standardını etkilediği için kalkınma iktisadının doğrudan inceleme alanına girmiştir. Öte yandan bu tür siyasi ve bireysel özgürlüklerin uzun vadeli, sağlıklı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin de ön koşulu olduğu fikri oldukça yaygınlaşmaktadır. Sonuç olarak, ister Sen'in tanımladığı şekilde emeğine ve piyasadaki mal ve hizmetlere hâkim olma yetkisi, isterse klasik anlamda saygın ve kıymetli bir birey olmanın gerektirdiği demokratik haklar anlamında olsun, özgürlük kalkınma kavramının ayrılmaz bir parçasıdır.

Son olarak özgürlüğün bir başka boyutuna değinmek gerekmektedir. Öz saygı ve kıymetin bir gerekliliği olan özgürlük bir insan için nasıl bir ihtiyaç ise, kalkınmak isteyen bir ülke için de aynı şekilde ihtiyaçtır. Dahası diğer ülkelerle eşit koşullara sahip olmayan, hatta diğer ülkeler tarafından sömürülen bir ülke kalkınmış sayılamaz (Kaynak, 2011: 80-81). Seers (1969) bir ülkenin bağımsızlığını, Bilemiş Milletler oturumlarında büyük devletlerle aynı yönde oy kullanıp kullanmamasıyla, topraklarında başka bir ülkenin askeri üssünün mevcudiyeti ve büyük devletlerden nakdi yardım alıp almamasıyla değerlendirmiştir (Seers, 1969: 15-16). Bu bağımsızlık

hem ülkenin kendi kaynaklarına ve potansiyeline tam hâkim olmasını hem de politika ve kararlarında tesir altında kalmamasını içermektedir.

Demokrasi: Acemoğlu ve Robinson'a göre kapsayıcı kurumlar zenginliği, kimseyi dışlamayarak ve kimseye ayrıcalık tanımayarak tabana yaymaktadır. Çoğulcu bir mekanizma ve demokratik olarak alınan kararlarla şekillenen kapsayıcı sistem; birey ile kalkınma arasında ilkinin yüklenici olduğu, karşılıklı etkileşime açık, edilgen olmayan bir ilişkiler ağı kurmaktadır. Adil ve tarafsız bir hukuk sistemi fikir ve düşünce özgürlüğünün temelini oluşturur. Hukukun üstün olduğu toplum düzenlerinde rüşvet, yolsuzluk ve haksız kazanç en düşük seviyeye inmektedir. Ayrıca insanlar haksızlığa uğradıklarında başvuracakları adil bir hukuk sisteminin varlığında iş kurmaya ve üretmeye daha iyi motive olurlar. Kuralların üstün olduğu özgürlükçü toplum düzenleri sadece maddi sermayenin değil beşerî sermayenin de mümkün olduğunca eşit dağılmasını teşvik eder. Zira böyle toplumlarda bireyler eşit eğitim ve kendini geliştirme olanaklarına sahiptir (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 71-120).

Öte yandan birey, siyasal kurumların kendine sağladığı özgürlükçü ve demokrat bir ortamda fırsat eşitliğine sahiptir. Yani ekonomik kurumların sağladığı imkânlar siyasal kurumun demokrat yapısı ile her bireye eşit sunulmaktadır. Şüphesiz ki böyle bir ortamda birey özgür düşünme ve düşüncesini ifade etme olanağı bulur. Daha da önemlisi her birey, ailesinin gelir düzeyinden minimum etkilenmek kaydıyla geniş eğitim imkânları ile karşı karşıyadır. Bir başka ifade ile hem eğitime erişim hem de eğitim kalitesi açısından her birey az ya da çok birbirine yakın fırsatlara sahiptir. Böyle bir ortamda yetişen nesiller korkusuzca eleştirel sorgulama yeteneğiyle mücehhezdir. Bu da bilimin, bilginin ve teknolojinin birikimli olarak artması ve nesillerin nitelikli bir şekilde yetişmesi anlamına gelmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 71-120).

Esasen demokrasi ve hukukun üstünlüğü; ekonomik büyümeyi üretecek atmosferi yaratmanın ötesinde bireyin yaşam standardını birinci elden etkilediği için de kalkınmanın dikey bir bileşenidir. Zira kurumsal iktisatçıların kurumlara yüklediği önem, sorunları çözüp işlem maliyetini azaltmasıdır (North, 2002: 39-60). Bir başka ifadeyle bir birey toplumda bir sorunla karşılaştığında bunu çözecek adil, tarafsız bir hukuk sisteminin varlığı onun toplum içinde eylemde bulunmasını kolaylaştırır. Dolayısıyla kapsayıcı kurumların, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün varlığı bireye daha özgür ve özerk bir alan açarak kendini gerçekleştirmesinde hayati bir mecra sunar. Kendini gerçekleştiren bireyin yaşam kalitesi tıpkı barınak, beslenme vb. temel ihtiyaçlarını gidermişçesine yükselir.

4.2. Kalkınmanın Yatay Bileşenleri

Bir toplumun gelenekleri, görenekleri, adetleri, yazılı olan ve olmayan bütün kuralları (yani toplumsal değer sistemi) o toplumun kurumları olarak tanımlanır (North, 2002: 39-63). Yukarıda sayılan dikey bileşenler bu kurumların ürettikleri ya da üretmedikleri birer kalkınma göstergesidir. Dikey bileşenleri açıklayan bu kurumlara iki boyutlu bir toplum analojisinde yatay bileşenler olarak bakılabilir. Bir yatay bileşen bütün dikey bileşenlerle etkileşime girerek onların niteliğini belirler. Böylece yatay bileşenler ile dikey bileşenler kesiştikleri yerlerde toplumun dokusunu örür.

Bir toplumun birçok kurumu yani yatay bileşeni tespit edilebilir. Bunlardan kalkınmayı belirleyecek dikey bileşenlerle etkileşim halinde olanlarından bazılarını aşağıda değinilmiştir.

Bireyin Kıymet ve Onurunun Kaynağı: Toplumlar değer yargıları, organizasyon yapıları ve işleyişleri açısından *özgürlükçü toplumlar* ve *geleneksel toplumlar* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özgürlükçü toplumlarda birey toplumun merkezinde yer almaktadır. Özgürlükçü toplumlarda birey-toplum ilişkisi, bireyin topluma muhtaçlığı yönünden değil, toplumun bireyin var olmasına bir aracı olması üzerinden kurulur. Bu açıdan bireyin kıymeti toplumdan devşirilmez. Birey, toplumun bir ferdi olduğu için ve ona yarar sağladığı ölçüde değil sadece var olduğu için saygın, özerk ve diğer bireylerle eşittir. Geleneksel toplumlarda ise bireyin kıymeti bireyin kendisinden ve var oluşundan değil toplum içindeki statüsünden devşirilir. Bireyin doğuştan gelen din, ırk, cinsiyet gibi özellikleri onun toplumsal hiyerarşideki yerini belirler. Kişi toplumsal statüyü yaşadığı, taşıdığı ve temsil ettiği sürece kıymetlidir ve saygınlık görür. Toplumla bireyin ilişkisi bireyin topluma muhtaçlığından hareketle tam bir bağımlılık ilişkisidir. Birey varlığının anlamlılığını ancak ve ancak toplumun ona verdiği değer ile ve o değer kadar gerçekleştirebilmektedir. Bu bağlamda toplum

bireye ödevler verir. Birey bu ödevleri yerine getirdikçe toplumun vaat ettiği ödülleri almaya hak kazanır. Toplumun ona bahsettiğinden bağımsız bireyin tek başına ne bir kıymeti ne bir onuru ve ne de itibarı vardır (Donnelly, 1995: 77-79).

En genel anlamda geleneklerine körü körüne bağlılık, gelişme sürecini başlatacak modernleşme ve teknolojik değişime karşı toplumsal bir direnci üreten statükocu bir muhafazakârlık da barındırdığından, bir değişim süreci olan kalkınmaya, geleneksel toplumlar, kategorik olarak mesafelidir. Ayrıca bireyin kendinden kaynaklı bir kıymetinin olmaması bireycilik kavramının gelişmesini köstekleyecek, risklere katlanma yeteneğine gem vuracak, girişimciliğin önünü tıkayacak; bireyi uzun vadeli ve rasyonel yatırımlara değil kısa vadeli spekülâtif kazançlara yöneltecektir (Han ve Kaya, 2013: 25).

Açıktır ki geleneksel toplumlarda kişiye doğuştan gelen iptidai özellikleri ile orantılı olarak fırsatlar sunulur yahut sunulmaz. Fırsat eşitsizliği, eğitim gibi bireyin iş hayatını ve gelirini doğrudan etkileyen konulardan, sağlık ve adalet gibi bireyin yaşam kalitesini doğrudan belirleyen konulara kadar birçok dikey bileşen bireyin refahını etkiler. Dolayısıyla birey kavramının öne çıktığı ve bireyin kıymetinin ve onurunun (toplumsal statüsünden değil) kendinden neşet ettiği özgürlükçü toplumlarda, kalkınmanın dikey bileşenleri bireyin refahını arttıracak şekilde evrilir ve organize olur.

Bireyin Fizyolojik ve Manevi Varlığına Hâkimiyeti: Avcı-toplayıcı üretim tarzından tarıma geçilmesinin bir devrim olarak nitelendirilmesinin esas sebebi; insanın yiyeceğini doğadan belirsiz koşullarda elde etmekten vazgeçip doğaya hükmederek koşulları kendinin belirlediği bir hâkimiyet alanı yaratmasıdır. Bu hâkimiyet hangi yiyeceğin nerede, ne kadar ve nasıl üretileceğinden doğanın tehlikelerine karşı korunmaya, barınmaya ve nihayet rakip grupların saldırılarına karşı korunmaya derinleşerek evrilmiş ve devlet organizasyonunun temellerini atmıştır.

Kalkınma, en temelde hâkimiyet ile kendine eylem bulan insanın var olma çabasıdır. Bu mantıkla önce insan-doğa ilişkisinde hâkim taraf olmaya çabalamış ve bunu başarmıştır. Doğa içerisinde var olmuş, var oluşunu bilinç ve bilgi ile kendi üretmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır. Ardından var oluşunu anlamlandıracak öz saygı ve öz değer kavramları ile kendine hâkim olma çabasına girmiştir. Son olarak da insan-insan ilişkileri boyutunda, diğer insanlarla iş bölümü/iş birliği yapma ve beraber yaşama sorunsalı ortaya çıkmıştır. Birlikte yaşama yatay bir örgütlenme ile gerçekleşirse bireyler özerkliklerini kaybetmeden eşit koşullarda iş birliğine gidebilirken, dikey bir örgütlenmede hiyerarşik bir iş birliği, yani yöneten ve yönetilen ortaya çıkmaktadır (Akat, 2009: 23-26).

Kurumsal iktisatçıların da belirttiği gibi bir toplumun kalkınması için merkezi otorite şarttır (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 79-82). Bu bireysel ölçekte de geçerlidir. Bir birey kendi emeğine sahip olduğu sürece o emekten elde ettiği gelire de sahiptir. Keza bireyin topluma ve aileye karşı özerkliği ne kadar fazlaysa birey karar alırken de o kadar fazla alternatifine sahiptir. Bir başka ifadeyle tüketim, eğitim, evlilik, meslek seçimi gibi konularda birey ne kadar söz hakkına sahipse o kadar çok faydasını maksimize edebilir. Dolayısıyla bireyin kendi üzerindeki hâkimiyeti, seçenekler arasında dilediğini seçme özgürlüğü ona kendi çıkarı peşinde koşma fırsatı verir. Kişinin neyden haz alıp fayda sağlayacağını en iyi kendisi bileceğinden birey neyin peşinden koşacağını kararını kendisi verdiği ölçüde faydasını ve dolayısıyla refahını arttıracaktır. Bu şekilde bireyin kendine hâkimiyeti ona özgürlük, istihdam gibi dikey bileşenlerce belirlenen yaşam standardını yükseltme olanağı sunar.

Değişimlere Açık Olmak: Değişime gösterilen ya da gösterilmeyen, kültür kaynaklı ya da bireysel her türlü direnç kalkınma açısından hayati öneme sahiptir (Mair, 1984: 10-14). Değişen doğa koşullarına kendini adapte eden ve yaşamını sürdüren türler var olmaya devam ederken değişime uyum sağlayamayan türler ekolojik sistemden yitip gider (Flammang, 1979: 54). Darwin'in bu basit doğa kanunu kalkınmayı mekanik bir düzenekte otomatik bir sonuca indirgese de insanoğlunun onu diğerlerinden ayıran özellikleri, ben farkındalığı ve zekâsı, onu kendi evrimine müdahale eder; kalkınmayı da dolayısıyla, otomatik olmayan bir sonuç haline getirir. Meydana gelen yapısal bir değişime iştigal eden ekonomiler zenginliklerini arttırarak bunun meyvesini toplarken, değişime ayak direyenler fakirleşmektedir (Flammang, 1979: 54).

Esasen, gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar arasındaki teknoloji açığı bir potansiyel yaratmaktadır. Bu fırsatı kullanıp edime dönüştürecek olan, yani potansiyeli gerçeğe çevirecek olan da sosyal yetenektir. Zaten az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki verimlilik düzeyine yetişememelerinin en önemli nedeni sahip oldukları köklü ve dirençli toplumsal kurumlarıdır. Bu bağlamda, değişime direnç göstermeyen ülke teknoloji açığını kolayca kapatır. Bu açık ne kadar büyükse o kadar hızla kapanır. Burada sosyal yetenekten kast edilen beşeri sermayenin niteliksel kalitesidir. Bunun bileşenleri ise toplumun eğitim düzeyi, siyasi, sınai ve mali kurumlarıdır. Dolayısıyla bir toplumun geri kalmışlığından kurtulup gelişmiş ülkelere yakınsaması, o ülkenin sosyal yetenek olarak gelişmiş olmasına bağlıdır (Kaynak, 2011: 135-136).

Değişime açıklık bir toplumu geri bırakan kurumların tasfiyesini mümkün kılarken kalkınmayı destekleyen kurumların ise güçlenmesine zemin hazırlar. Bir kurumun gelişme potansiyelini tanımadığı için değişime açıklığın kendisi başlı başına bir kurum gibi değerlendirilmeli ve kalkınmanın dikey bileşenlerini belirleyen önemli bir yatay bileşen olarak incelenmelidir. Ayrıca değişime direnmeyen toplumların evrensel değerleri takip ve idrak etmeleri daha kolaydır. Kadın erkek eşitliği gibi birçok insan hakkı hemen hemen dünyanın her yerinde yeni bir ihtiyaç iken, değişime direnmeyen toplumlar için ulaşılabilir bir hedef haline gelmektedir. Dolayısıyla kalkınmanın bir yatay bileşeni olan değişime açıklık; eşitlik ve özgürlük gibi dikey bileşenlerin kalitesini belirlemektedir.

Bireyin Koşullarındaki İyileşmeyi Sürdürülebilir Kılacak Değer Seti: Bireyin kendine hâkim olup kararları üzerinde söz hakkı olması, toplumun ekonomik ve sosyal değişimlere açık olup evrensel değerleri kabullenmesi ya da bireyin kıymetinin sahip olduğu iptidai özelliklerden değil sırf var olduğu için kendinden neşet etmesi, toplumun gelişmesini mümkün kılacak dikey bileşenleri tetiklemekte ve kalkınmayı gerçekleştirmektedir.

Ancak kurumsal iktisat tarihsel olayları bir amaçlılık içeren planlı edimler olarak açıklama zorunluluğumuza da meydan okur: tarihsel olaylar sonuçları önceden belirlenerek girişilen eylemler değildir. Bunun anlamı, küçük ya da önemsiz gibi görünen kurumsal farklılıkların, ülkeler ya da gruplar arasında zamanla devasa boyutlara ulaşacak açıklıklar meydana getirmesidir (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 95-119).

Toplumların yatay ve dikey bileşenlerinin evrimleşmesi süreci ancak toplumun değer yargıları buna müsaade ettiği sürece kalkınmaya doğru yönelmektedir. Bu bağlamda toplumda neyin iyi ve doğru addedildiği, onun kalkınmasının bir seferlik bir şans mı olduğu, yoksa o toplumun öz ürünü olup devamlılık mı arz ettiği konusunu netleştirmektedir. Bir başka ifadeyle toplumun değer seti hem kalkınmanın dikey bileşenlerini direk etkileyerek hem de diğer yatay bileşenlerin kalitesini belirleyerek kalkınmanın sürdürülebilirliğine karar vermektedir.

Herhangi bir toplumda tıpkı tek seferlik yüksek bir ekonomik büyümeyi yakalamanın matematiksel çok basit ve kesin yolları olduğu gibi kalkınmanın da tek seferlik bir sıçrama hamlesi şeklinde gerçekleşmesi mümkündür. Tıpkı ilerisi planlanmamış bir atımlık ekonomik büyümenin gelecek nesillerden gelir transferine yol açıp ileride negatif büyüme potansiyeli taşıması gibi tek seferlik kalkınma istikrara ulaşmazsa toplumların geçmişten bugüne bütün kazanımlarını da alabilir. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma, varlığı ile kalkınmayı kaliteli ve istikrarlı, yokluğu ile de uzun vadede kalkınmayı tehdit eden, kalkınmayı niteleyen herhangi bir unsur olmaktan ziyade, kalkınmanın ana bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmesi gereken bir kavram haline gelir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kalkınma, toplumun sosyal dokusunu adeta dikey bir biçimde konulara ayırarak kesen özgürlük, demokrasi ve çevre gibi konu başlıkları ile bunları biçimlendiren ve toplumun sosyal dokusunda yatay bir şekilde uzanan bireyin kıymetinin kaynağı yahut kendi ve kararları üzerindeki söz hakkı gibi en temel kurumların etkileşimi ile iradi ve bilinçli olarak üretilen (ya da üretilmeyen) toplumsal bir üründür.

Kalkınmanın yatay bileşenleri toplumun eylem ve kararlarının en temel kaynağı, toplumsal ilerlemeye yön veren en başat dinamiğidir. Kalkınma nedir ve ne kadardır sorusuna toplumdaki tüm bireylerin refahının izlenmesi ve ölçülmesi ile cevap vermek kalkınmayı değişen evrensel değer

yargıları ile modern bir şekilde yeniden tanımlamak anlamına gelir. Bu modern ölçü birimi ile günümüz toplumlarını daha doğru okumak ve sorunlarını daha isabetli çözecek öneriler geliştirmek mümkün hale gelebilir.

Kalkınmayı da üretecek toplumsal işleyişi doğru teşhis etmek üzerine kurumsal iktisadın tanım ve önermeleri bu makale ile kalkınma konusu için sistemli bir analize tabi tutulmuş ve bu üretimi mümkün kılacak toplumun yatay ve dikey bileşenleri tanımlanmıştır.

Örneğin toplum yapısının dikey kesitlerinden olan özgürlük ve demokrasi toplumun yatay kesitlerinden hâkimiyet, bireyin kıymetinin kaynağı ve toplumsal değer setinden beslenmektedir. Bireyin kendi ve kararları üzerindeki söz hakkı ona özgürce kendi çıkarları peşinde koşma şansı verecektir. Toplumda bireye verilen kıymet toplumsal statüye göre dağıtılmayıp her bireye eşit olarak ve sırf var olduğu için veriliyorsa kişi çalıştığında karşılığını alacağı bir piyasaya ve haksızlığa uğradığında hakkını alacağı bir adalet sistemine inanacak ve edilgenlikten uzak, inisiyatif alan bir eylemsellik ile refahını maksimize etmeye çalışacaktır. Kalkınmanın yatay unsurları, kalkınmanın özgürlük ve demokrasi gibi dikey unsurlarının belirleyicisidir. Birey, kendini daha rahat ifade edip toplum hayatına onurlu bir şekilde katıldığında refahı artacaktır. Benzer şekilde birey toplumdaki diğer herkesle eşit fırsatlara sahip olduğunda da yine refahı artacaktır. İşte bu şekilde kalkınmanın yatay unsurları, kalkınmanın özgürlük ve demokrasi gibi dikey unsurlarını belirlemektedir. Bu refah toplumsal değer seti ile desteklendiğinde ise kalıcı olacaktır.

Dikey unsurlardan çevreye bakıldığında ise aynı mantık silsilesini yürütmek mümkündür. Kendi kıymetini kendinden devşiren insanın üreteceği farkındalık ve bilinç ile etrafındaki diğer ona eşdeğer veya ondan düşük bilinçlere olan bakışı da bir saygı ve kıymet ilişkisine bürünür. Bireye saygı duyulan bir toplumda bireyin de etrafına saygı duymasını beklemek daha olasıdır. Bir başkasının malı olmayan (kendi maddi ve manevi varlığına hâkim olan) birey doğaya da bir mal gibi değil yaşayan bir organizma gibi bakar ve yaklaşır. Temiz ve zengin bir doğanın yaşam standardının birincil girdisi oluşunu yatay bileşenlerin ona sunduğu koşullar ile idrak eden birey, nesiller boyu süren bir kalkınma için doğaya kalkınmanın ölçüldüğü bir kriter olarak bakma bilincini geliştirebilir. Bireyin doğaya hâkimiyeti bir üstünlük üzerinden tanımlanmadığı sürece onu korumaya evrilebilir. Toplumsal değer yargılarının da doğa ve diğer canlılara duyulan saygıyı desteklediği ölçüde birey çevrenin kalitesini kendi yaşam kalitesi ile örtüştürebilir.

Toplumların bu yatay ve dikey kesitlerinin etkileşimi kalkınmayı, sanayileşme ya da kişi başına gelirdeki artıştan ziyade, toplumdaki tüm bireylerin refahı toplamına eşit olan, insan odaklı, modern bir şekilde tanımlamayı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda kalkınma; kıymet ve onuru var oluşundan gelen bireyin, fizyolojik ve manevi varlığına ve geleceğine hükmetmesi, bununla eşdeğer önemde bu varlığın nicel ve nitel olarak daha iyi koşullara kavuşması ve bu ilerlemeyi geri dönüşsüz, özgürce sürdürülebilmesi için gerekli maddi olanak ve manevi değer setine sahip olması demektir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., Robinson, J. A. (2014). *Ulusların Düşüşü, Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. Faruk Rasim Velioğlu (çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Akat, A. S. (2009). *İktisadi Analiz*, 2. Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Barber, W. J. (1967). *A History of Economic Thought*, New York: Penguin Books.
- Barry, N. P. (1988). *The Invisible Hand in Economics and Politics A study in the Two Conflicting Explanations of Society: End-state and Process*. London: The Institute of Economic Affairs.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: Derya Kitabevi.
- Dang, G., Pheng, L. S. (2015). *Infrastructure Investments in Developing Economies*. Springer Singapore.
- Donnelly, J. (1995). *Teoride ve Uygulamada İnsan Hakları*. M. Erdoğan ve L. Korkut (çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Flammang, R. A. (1979). Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors? *Economic Development and Cultural Change*. 28(1): 47-61.
- Gönel, F. D. (2010). *Kalkınma Ekonomisi*. 1. Basım. Ankara: Efil Yayınevi.

- Güran, T. (1999). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Han, E., Kaya, A. A. (2013). *Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika*. 8. Basım. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hararı, Y.N. (2014). *Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. Random House.
- Kaya, M. A. (2011). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*. İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı*. 4. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kindleberger, C. P. (1965). *Economic Development*. 2. Basım. Tokyo: Tosho Printing.
- Kuzgun, Y. (1972). Kendini Gerçekleştirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*. 10(1): 162-178.
- Mair, L. (1984). *Anthropology and Development*. London: Macmillan Press.
- Meier, G. M. (2004). *Biography of a Subject: An Evolution of Development Economics*. Oxford University Press.
- Nafziger, E. W. (2012). *Economic Development*. 5. Basım, New York: Cambridge University Press.
- North, C. D. (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. G. Ç. Güven, (çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Seers, D. (1969). *The Meaning of Development*. Institute of Development Studies.
- Sen, A. (1983). Development: Which Way Now? *The Economic Journal*. 93: 745-762.
- Tezel, Y.S. (2003). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- UNDP (2016). Human Development Report 2015: Work for Human Development.
- UNDP (2016a). Human Development Index. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>, (Erişim Tarihi: 10.03.2016).
- Ünsal, E. (2001). *Makro İktisat*. 4. Basım, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2001a). *Mikro İktisat*. 4. Basım, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Extended Abstract

Aim and Scope

Economists tend to evaluate welfare of a country with income per capita or gross domestic income. Even though these parameters give an idea about that country this idea is not capable of explaining the standard of living of people who lives in it. Furthermore if the changing the center of gravity of global economic activity and not changing miserable poverty in some part of the world are considered together it would be clear that industrialization or growth reached by average numbers become blind to the vast majority of public. Therefore a new requirement has to be occurred about calculating the wealth of a society by focusing on human being.

Actually because of not only the modern world's intricate structure but also the noneconomic sources of economic growth forced social scientists to describe an extensive and modern development concept. Institutional economists have been studying the institutions of a society and their capacity of creating development. Moreover the concept of development itself has earned a wider meaning that overflow the science of economy. For this reason the modern concept of development is required to use other social sciences' parameters. In other words in modern and complicated world new measures have occurred in order to evaluate development.

Methods

First of all the new concept must more concern human and her/his life quality by focusing on something more than her/his incomes could offer. Actually life quality of a human being is strongly and direct determined by the issues like education, health service or freedom. Hence the modern development concept is to be the sum of all individuals' wealth in a society while the concept of wealth is to include more than her/his assets.

One way to explain a person's immaterial assets is to study the concept self-realization which is defined as a person's honorable contribution to social life. It is obvious that this could only be possible if she/he has some human rights like freedom of speech and thought and equality. Democracy and superiority of law could create a public order that enable to occur these rights however these would not be enough unless they are supported by informal law like tradition and customs.

The question what are the determinant of a society's traditions lead us to the question from where derives a person's dignity. In a libertarian society it derives from the individual's himself/herself; just because he/she was born. On the other hand in a traditional society the society give (or not give) the her/his dignity to the person as long as he/she meet society's wishes. So in a traditional society a person's dignity is strongly related to his/her status like gender, race and religion. The society gives you your dignity and its awards to you which make you wealthier in terms of both material and nonmaterial issues, but you don't earn it; or not give and condemn you.

It is clear that society's complex and complicated structure is deserve to explain and study by social scientists who want to define and measure development. With this article a systematical way is offered and discuss for it.

Findings

If society's structure is supposed to be a two dimensional platform then some vertical and horizontal components can be described that constitute it. In terms of development studies vertical components can be approached as the issues that measure development subject by subject. For instance democracy enables a person to think and speak freely that provide him/her to realize him/herself which increase his/her personal wealth. Or another vertical component of the development can be the nature. Actually a clean and rich nature can thought as the first and one of the major inputs of human being's wealth who lives as a part of it.

From another dimension the horizontal components of the development can be seemed as the institutions just like the institutional economists defined. For example the source of dignity of the person in a society determines whether or not he/she take initiative, struggle to earn his/her life, study and increase his/her personal human capital or reach a fair solution when he/she have conflict with someone. Or another horizontal component of development can be the openness of change of a society. A society can improve only if it can adapt its conditions to the modern demands and technology. Societies who realize and seek to reach universal values like gender inequality can increase its citizen's wealth person by person by enable them to realize themselves and ensure them to have equal opportunities to earn their life.

Conclusion

Consequently a modern and people oriented development concept is try to be defined by vertical and horizontal dimensions with this article. The vertical components of development can be evaluated as new measures of development apart from income which enhance individuals' life quality and horizontal components can be seemed as the foundation dynamics from where the vertical ones stem. Thanks to this analytical process a new concept of development is offered by this article whose base suggestions is the development is to be the sum of individuals' material and nonmaterial wealth in a society.